

LAKNER JUDIT

TEMETÉSI VÁLLALKOZÓK BUDAPESTEN A SZÁZADFORDULÓN

„Sok pénzembe van a fiam — mondta a temetési vállalkozónak —, mégis megreszkírozom, hadd legyen szép temetése.”

(Csáth Géza: A varázsló halála)

A temetkezési vállalkozók a 19. század közepén jelentek meg a nagyvárosokban. A széteső családi, közösségi, szomszédsági, viszonyossági kooperációt lassacskán a temetés terén is felváltotta a piaci szerveződés. Eleinte csak bizonyos feladatokra — koporsó-készítés, szállítás, halottbemondás, sírás — lehetett fizetett szakember szolgáltatásait igénybe venni. A 19. század második felére a specialisták a gyászszertartás lebonyolításának egészét magukra vállalták.

Párizsban a halottbemondók terjesztették ki szolgáltatásaikat a temetés egészére¹, Bécsben egy gyászkezelő-kereskedőből lett az első temetkezési vállalat, *Entreprise des Pompes Funèbres* néven.² Ezt követően sorra alakultak a konkurens cégek, s a századfordulón a szép temetésre ugyancsak fogékony Bécsben már nyolcvan vállalat működött a jól jövedelmező üzletágban.

Pesten a fuvarozók voltak az úttörő magánvállalkozók. A város már a század elején, mikor a temetők eltávolodtak a plébániáktól, a fuvarozóknak adta ki bérbe a halottszállítás jogát. A fuvarozóknak a század közepére több osztályos taksájuk volt:

I. oszt.: díszes, fekete posztóval borított, hatfogatú kocsin — 20 Ft,

II. oszt.: négylovas kocsin — 9 Ft 6 krajcár,

III. oszt.: kétlovas kocsin — 2 Ft 24 kr.

A leggyeszerűbb fuvar, fedetlen szekéren 48 krajcárba került, a kórházi szegényeknek pedig ingyenes kifuvarozás járt. A fuvarozók külön díjazásért a koporsó fel és lerakását és a halotti szerek oda-vissza szállítását is vállalták.³

Pesten is működtek halottbemondók. Fekete sújtásos ruhában jártak házról házra, hogy átadják a meghívást az ünnepélyes temetési menetbe.⁴ A város szabói éjjel-nappal varrták a gyászruhákat, hogy időben elkészüljenek. A pesti asztalosok készítették a díszes, aranyozott szarkofágot vagy az egyszerű deszkakoporsót. 1848-ban megalakult az első és elsőségét a korszakban mindvégig megőrző sírkőműhely majd a sírkőgyár, a Gerenday-cég. Rendkívüli választékban kínál síremléket „syerit, gránit carrarai, tyroli, sziléziai és más márványokból, valamint homokkőből 600–3000 forintig”. Hirdetésük

1 *Michel Vovelle: La mort et l'Occident de 1300 à nos jours.* Paris, 1983.

2 *Hilde Schmölzer: Die schöne Leiche.* 1980.

3 *Palugyay Imre: Buda-Pest szabad királyi városok leírása.* Pest, 1852. 478.

4 *Schams Ferenc: Vollständige Beschreibung der königlichen Freystadt Pest in Ungarn.* Pest, 1821.

1855-ből: „Macht wegen der Unsterblichkeit das Monument dir keine Sorgen: Herr Gerenday so freundlich ist dir eines zu besorgen.”⁵

Budapesten a hetvenes években jelennek meg a temetéssel kapcsolatos összes feladatot kézben tartó temetkezési vállalatok. Az első temetkezési vállalatot — előkelőbb nevén, párizsi mintára *Entreprise des Pompes Funèbres* — 1876-ban vették cégjegyzékbe. A kis cég gyorsan gyarapodott, 1889-ben már tőkeerős részvénytársasággá bővült, és Első Magyar Szállítási Vállalat, *Entreprise des Pompes Funèbres* néven működött tovább.⁶ A temetkezésen kívül fuvarozással, személtel-hordással, utca- és csatornatisztítással és kőfaragással foglalkozott. Mindvégig Budapest legnagyobb temetkezési vállalata maradt. A századfordulón már 17 fiókvállalatot működtetett a város különböző pontjain. Mellette egyedül a Magyar Temetkezési Vállalat jött számba, a többi 35 kisebb cég kevés felszereléssel dolgozott, a lovat és a kocsit pedig valamelyik nagy vállalattól kölcsönözte.

A temetkezési vállalkozók a temetés specialistái, a halál szakemberei, a formaságok szigorú őrei voltak, akik a tánc és illemtanárok megfellebbezhetetlen fölényével irányították a szertartásokat. Nemcsak őrizték, alkották is a rítusokat, formálták a közönség ízlését és kiszolgálták igényeit. A stílus kötöttáncosai a pillanatszerű és az örök között tátongó szakadék felett, akárcsak az *haut-couturiers*, akik megrökönyödésre kész biztonsággal szabják meg a szoknya hosszát és a kalapkarima szélességét.

Ha van piac, kell az újdonság. Divattá lazul a rítus, és rítussá merevedik a divat. A temetkezési vállalkozók versengve árulták portékáikat, a funerális pompa, a „kegyelet” egyre nagyobb választékát kínálva. A halál divatdiktátorai voltak. Az arisztokrata barokkból merítettek ihletet, a polgári úrhatnamság húrjain játszottak. Kialakították és kiszolgálták a „szép temetés” polgári modelljét.

Hiába élcelődött Mikszáth Kálmán az újfajta bolondérián, hiába ostorozták a lapok a visszásságokat, az igények megingathatatlan bástyáján állt az üzlet. A Budai Hírlap 1892-ben így írt a „Halál divatjáról”: „Kezdve a koporsóban lévő fejevánkostól egészen a gránit síremlékig minden a divatnak van alávetve. A ravatal felállításánál is van divat. Most a koporsót mentül magasabbra helyezik. Lépcsőskön kell fölmászni a gyászoló családtagoknak, ha egy pillantást akarnak vetni a szeretett halott hideg arcába. A halottszállítás is mekkora változáson ment keresztül, míg a régi Szent-Mihály lovából a mai ezüstitől ragyogó nyolcfogatú gálaüvegkocsi lett. A nyitott halottaskocsit a zárt üvegkocsik csaknem kiszorították, s az annakidején fekete függönnyel letakart lovak helyett ma igazán feketék, vagy jól-rosszul besuvickolt sötét pejlovak húzzák a halottaskocsit, ezüsttel kivert szerszámban. A koszorúk is változnak. Eleinte a szalagra egész mondatok, búcsúszavak voltak ráírva, ma minél kevesebbet írnak rá. Ma hosszúkás, tojásdad, felül összehajló és alul virágcsokorral összekötött pálmalevelekből álló koszorú küzd a szélesen kötött, kerek, virágos koszorúval az elsőségért.”⁷

A temetkezési vállalkozók közreműködésével azonban nemcsak a felszínes formai részletek újultak meg, hanem a szertartás egésze átalakult a nagyvárosi polgárok mentalitásának és ízlésének megfelelően. Megváltozott a halottasház díszítése, a ravatalozás, a halott kikészítése, a gyászruha, a halálhír közlése, a gyászmenet, a temetés egyházi illetékességén kívül eső egész scenáriója. A temetkezési vállalkozók érdeme a polgári gyász kultúra kialakítása.

5 Gerenday Béla: A temető költészete, sírversek és feliratok. Bp. 1898.

6 Központi Értesítő, 31. sz.

7 Budai Hírlap, 1892. november 6.

Első számú feladataik közé tartozott a halottasháznak — a gyász színpadának — berendezése. Míg a falvakban a haldoklás és a gyász nyilvánossága természetesen illeszkedett az amúgy is egymás szeme előtt zajló mindennapi életbe, és ehhez igazodott a ravatalozás folklórja, a városi élet zártsága, a publikus és privát aggályos szétválasztása a nagyközönség beeresztése előtt újfajta felkészülést tett szükségessé. A polgári illemtankönyvek alapszabálya az önuralom. Az intim családi körben zajló haldoklás még kísérhette érzelmi kitörés, a fájdalom excessziója el is váratott, a nyilvános gyásznak azonban már szalonképes, fegyelmezett rendben kellett lezajlania.

A díszletek és maszkok házhoz szállítása a temetkezési vállalatok feladata volt. Először a halottas szobát rendezték át. A falakat és az ablakokat bevonták fekete posztóval, hogy csak a gyertyák világítsanak sejtelmesen. Középen feállították a baldachinos ravatalt, elhelyezték körülötte a kandelábereket, a feszületet, a szenteltvíztartót, az imazsámolyt, majd a ravataltól a kapuig fekete szőnyeget vezettek. A halottat megmosdatták, fésülték, állát felkötötték, pirosították, gyakran balzsamozták, majd ünnepi díszbe öltöztetve befektették a ravatalon elhelyezett szarkofágba. A gyászolók fekete gyászruhát öltöttek, a hölgyek elfátyolozták arcukat.

Miután a ház és lakói eképpen felkészültek, felgördülhetett a függöny — kitárták a ház kapujának két szárnyát. A kapuban a temetkezési vállalat jelmezes kapuőre — szépen csengő nevén *pompe funeberer* — állt őrt, és francia Napóleon-kalapban, magyaros mentében, spanyol ceremóniák közepette fogadta a sűrűn érkező látogatókat. Mindenki látni akarta az előadást. Jöttek nemcsak a rokonok, barátok, de távoli ismerősök is, jött a postás, a szomszédok, a trafikos, a boltos, s jöttek csak úgy az arra járók, kíváncsiak. Szakavatottan méltányolták a funerális pompa bravúrijait, éles szemmel szűrték ki a hiányosságokat. Elismerően bólogattak, ha a család kitett magáért, de széltében-hosszában kibeszélték, ha nem volt elég pazar a pompa.

A temetkezési vállalat a szervezési gondok nagy részét levette ugyan a család válláról, a polgári gyászkodez parancsai azonban gondoskodtak róla, hogy a család se maradjon télen.

A 19. századi városiasodás új magatartásnormákat követelt meg a frissen polgárosodó tömegektől. A generációról generációra áthagyományozódó helyi, rendi, népi szokások a közösség megszűntével elhomályosultak. Illemtankönyvek sulykolták a felfelé való mobilitásra képesítő magatartás-normákat. A gyászesetben betartandó formásokat éppoly minuciózussággal írták elő, mint a délelőtti vizit, az uzsannafogadás, az estély vagy a táncrend szabályait.

Először is mindenkinek tisztában kellett lennie azzal, melyik hozzátartozót milyen gyász illet meg. Így írja ezt elő *Az illem* 1882-ben: „A leghosszabb ideig tartó gyász az özvegyké. Ezek egész évig viselnek mélygyászt, s egy félévig félgysászt. Legalább így követeli az illem, bár megtörténik, hogy özvegyek nem gyászolnak tovább egy évnél. Egy évi gyász szokás szülékért, azaz félévi mélygyász. A nagyszülőkért hat hónapig szokás gyászolni, úgy testvérekért is. Unokatestvért, nagybátyát stb. három hónapig gyászolunk, azonban nem egészen mélyen: két-három hét múlva már fehér gallért is ölthetünk. Három heti gyász illeti meg a távolabbi rokonokat, és — ha az ember hivatalos állást foglal el — az uralkodóház valamely tagját is.”

A század folyamán az előírások gyászidő egyre hosszabbodik. Minden gyász-szakasznak más-más gyászruha-kompozíció felel meg. *Az Öltözék* című 1893-as katalógus már három gyász-fokozattal számol: minthogy a *mélygyász* teljesen dísztelen kell legyen, „angol crepp uralkodjék, ékszerek viselése ki van zárva”. A *közönséges gyász* már megengedi a fekete zománc, gyöngy vagy oxidált ezüst ékszerek viselését és az

érdekes kelméket, selymet, csipkét, szatént, grenadint és percailt. A fekete capot-kalapot továbbra is hosszú kreppfátyóval kell ellátni. *Félgyásznál* már szürke, ibolya vagy fehér szövet is vegyíthető a feketéhez, és capot helyett már plüssből, bársonyból vagy posztóból készített, fekete szalaggal díszített kerek kalapok viselhetők.

A gyászruhát nem illet előre beszerezni, sem pedig az elhalálozás után nyomban felöltöni. A halálra való tradicionális felkészüléssel szemben kifejezetten illetlenség számba ment a halált számításba venni. A fővárosban több gyászruhakereskedés és szabóság állt gyors szolgálataival a nagyközönség rendelkezésére.

Kötött formaságok között zajlik a halálhír közlése, a temetésre való meghívás, a részvétnyilvántartás és a részvét fogadása is. A kiharangozás és a házról házra kopogtató halottbemondó mellett már a század elején szokásban volt a halálhír levélben történet közlése. Ezt a személyes hangú, kézzel írott levelet váltja majd fel a félig nyomtatott „szomorú jelentés”, és a század második felében kikristályosodó parte-cédula, amely már teljes egészében sematikus nyomtatvány, megszövegezésében a legszükségesebb információkra szorítkozik, az érzelmeket csak a fekete gyászkeret jelzi. Az előregyártott parte-cédulákat a temetkezési vállalatnál lehetett megrendelni. A családnak nem kellett mást tennie, mint a nevet, a temetés helyét és időpontját kitölteni, megcímezni, majd postázni. Ötszáz vagy ezer parte esetében azonban ez sem volt csekélység. Az *illem*ből megtudjuk, mit kellett tenni ezután: „A meghívottak egy vagy két nappal a temetés után kártyát dobnak be a gyászoló család minden ismerős tagjánál. Jó barátok természetesen látogatást tesznek. Azok, akik postán kapnak partét, postán küldenek vissza jegyeket. Ha a gyászolót jobban ismerik, levelet írnak. A gyászoló család a következő hat hét alatt kártyát dob, ami azt jelenti, hogy látogatásaikat elfogadja, s ezen látogatásokat a mélygyász letelte után pontosan viszonzozza.”

A formaságok precíz betartása az öltözködéstől a levelezésig fárasztó napi gyakorlat, amely a figyelmet kíméletesen a halálról az életre tereli. A gyászeldírások betartása elősegítette, hogy mindenki megtalálja helyét a gyászban, és azzal a jó érzéssel búcsúzzék a halottól, hogy megtett minden tőle telhető. A csip-csup tenivalók átsegítik a gyászolót a hiány keltette úron, míg helyre nem állt az új egyensúly és az élet vissza nem zökken a régi kerékvágásba.

A gyászszertartás fénypontja a temetési menet. A temetkezési vállalkozó a város legszélesebb nyilvánossága előtt brillírozhatott, az elhunyt nagyságát, gazdagságát és a család áldozatkészségét hirdetve. Itt bontakoztathatták ki legbravúrosabban rendezői képességüket — jelmezes heroldokat, zenekarokat, zászlósokat vonultatva fel a felbokrétázott gyászhintó mögött. A díjszabásban is ez volt a legnagyobb tétel.

A város peremére került temetőikig hosszú az út. Ha kellően megfizették a fuvart, méltóságteljes lassúsággal haladt a gyászkocsi, mit sem törődve a torlódás miatt káromkodó kocsisokkal, ha nem, akkor vágtaztak a lovak a koporsóval, nyargalhatott nyomában a gyászmenet, akárcsak René Clair burleszkjében: a rohanó gyászmenetben még a béna is elhajtja a mankóját.

A *Főváros* című lap már 1885-ben panaszkodik, hogy az ember „folyton halottasmenetekkel találkozik, amelyek a közlekedést negyedórásán megakasztják. Éppen a Kerepesi út [ma: Rákóczi út] közepén, ahol az út a legkeskenyebb, történik a halottak beszentelése, a Népszínház előtt. A szertartás miatt az egész közlekedés leáll. Tagadhatatlan, hogy a Kerepesi út a főváros legszebb útjainak egyike, gyönyörű házakkal,

kényelmes járdákkal, két színházzal és befejezésül a pompás pályaudvarral, de miért a Kerepesi út részeseül abban a megtiszteltetésben, hogy a Duna balparti városrész csaknem összes halotti menetei ezen veszik útjukat a köztemető felé?”⁸

Próbált a főváros tanácsa más útvonalat kijelölni a gyászmenetek elterelésére, de hiába. Kinek lett volna kedve a drágán megfizetett gyászhintó mögött mellékutcákban lopakodni?

A forgalmat akadályozó, időtrabló gyászmenetek nem illettek a város rohanó tempójához. A bajkeverő cécut a század végén Bécsben is, Budapesten is meg akarták szüntetni a városatyák. Józanabbnál józanabb tervek születtek. Bécsben a távoleső *Zentral Friedhof* megnyitása vetette fel a halottak szállításának problémáját. Javasolták, tárolják a halottakat valami központi helyen, például a kiürített vásárcsarnok hűvös pincéiben, és onnan szállítsák kocsin a temetőbe. Sci-fi megoldás is született: a város központjában felépítendő halotti csarnokban a szertartást követően a halottak liften sülyednének le a géptérbe, ahonnan csőpostán suhannának ki a temetőbe.

Otto Wagner, a neves építész is készített terveket az utolsó út korszerűsítésére. Az élők lóvasútja mellé képzelt paralell halotti lóvasutat. Az élők megállója mellett hét helyen halott-állomást tervezett, ahonnan a koporsókat az erre rendszeresített lóvasútra raknák.

Budapesten 1896-ban a Rókus kórház Stáhly utcai halottasházában akarták összegyűjteni a halottakat, és onnan indítottak volna villamos gyászkocsi-járatot.

A korukat megelőző elképzelések nem arattak sikert. A közönség — a temetkezési vállalkozók legnagyobb öröme — nem engedett a józan ész csábításának, ragaszkodott a funerális pompa pénzét és időt rabló hívságaihoz. A torlódásra fittyet hányva fényesebbnél fényesebb temetési menetek szeltek át a város legszebb és egyben legforgalmasabb utcáit. A forgalom pedig leállt negyed órára vagy akár egy egész napra is, ha notabilitást szállított az üveghintó.

Azt, hogy mi mindent nyújtott egy átlagos temetkezési vállalat a nyolcvanas években, jól nyomon követhetjük egy korabeli számlán. Voggenhuber Ferenc Budapesti Temetkezési Vállalata (VII. ker. Kerepesi út 30.) még nem osztályokat sorolt fel, hanem szolgáltatásainak nyomtatott jegyzékéből választhattak az ügyfelek. Az alábbi, 1884. július 25-i számla idősebb Feszl Frigyes volt kőbányai lakos lehetőségeiről és egyben az árviszonyokról is árulkodik:

Négylovas halottas kocsi	13.50 Ft
2 gyászhintó	16
1 koporsó, metál	65
1 szemfödél, atlasz	40
1 felírás	2
1 vánkös, atlasz	5
1 matrac	3
1 sírkereszt	20.40
400 gyászjelentés	20
1 sírkoszorú	6
1 vég fátyol	1.50
1 ravatal, 6 gyertyatartó	10

1 rendező, 2 halottvivő	2
1 sírhely	20
8 font viaszgyertya	9.60
1 sírkerti harangozás	1
rendezés és kiadás	5
összesen	240 Ft

Ezenkívül szerepelt még az úrlapon fáklyavivő díszruhában, éjjeli és nappali ór, halottkísérő, fejkoszorú, bérkocsi, családi címer, zene — ezekből id. Feszl családja nem kért.⁹ (Az összehasonlítás kedvéért: egy szakmunkás napidíja 2–3 Ft volt.)

A 19. század végére kialakult a különböző társadalmi rétegek elvárásos gyászpom-pája, rögzültek az osztályok, az osztályonkénti szolgáltatások és árak.

Az Első Magyar Szállítási Vállalat, Entreprise des Pompes Funèbres 1913-ban a következő díjszabás alapján dolgozott:¹⁰

Osztály	Megnevezés	Korona
Dísz A	Görög alpacca szarkofág	4800
Dísz A	Renaissance alakú kettős szarkofág	4000
Dísz B	Görög érc szarkofág	2500
Dísz B	Antik érc szarkofág	2200
Dísz C	V-ös ívkoporsóval, nikkel szarkofág 6 fogatú dízkocsi	1600
I.	Érc- vagy tölgyfakoporsó 6 fogatú I. oszt. kocsi	1100
I.	Érc- vagy tölgyfakoporsó 4 fogatú I. oszt. kocsi	1000
II.	Érc- vagy tölgyfakoporsó 4 fogatú II. oszt. kocsi	700
III.	Érc- vagy bükkfakoporsó 4 fogatú III. oszt. kocsi	400
IV.	Lakkozott fenyőfakoporsó 4 fogatú halottaskocsi	160
IV.	Lakkozott fenyőfakoporsó 2 fogatú halottaskocsi	140
V.	Lakkozott fenyőfakoporsó 2 fogatú halottaskocsi	80

A fenti díjtételekhez képest az egyházak járandósága elenyésző, de ugyancsak differenciált volt. A katolikus egyház árai szolgáltatásonként és kerületenként is különböztek. Egy csendes beszentelés 10 korona körül mozgott, egy délutáni, díszes segédletes temetés felmehetett 170 koronáig.

Mit ígért az Entreprise különböző osztályaiban?

A *díszosztály* görög szarkofágon és csatlósoktól vezetett gyázhintón kívül négy óriás ezüst kandelábert, ezüst feszületet, arannyal átszőtt atlaszpárnát, továbbá fekete kendővel betakart, ezüstös piederstálón álló ezüst szenteltvíztartót és arannyal hímzett vörös bársonypárnát arisztokraták és nemesek címerei, rendjelei, koronái számára. Ez az arannyal, ezüsttel felcicmázott parádé volt a leggazdagabbak osztályrésze 4800 koronáért. Ehhez még néhány ezer koronáért meg kellett vásárolnia az örök sírboltot valamelyik előkelő temetőben és a megfelelő márvány vagy gránit sír- emléket, amelynek ára 3000 koronától a csillagos égig emelkedett.

⁹ Kiscelli Múzeum, Irattár.

¹⁰ Fővárosi Közlöny, 1913. jan. 20. 1. melléklet.

A középosztály általában a III. osztályt vette igénybe. Kevesebb az arany, de azért maradt jócskán ezüst. A halottas szobát fekete posztóval vonták be, középen fehér kereszttel. A ravatalt 12 gyertyatartó vette körül, lábánál oszlopszék ezüst kereszttel, de nem hiányzott az ezüst szenteltvíztartó sem. Fakoporsó ezüst felirattal, brillantin szemfödél, gyászfátyol, sírkereszt kemény fából, 3 fáklyavívó, halottvívók — összesen hétszáz korona.¹¹ (Egy műszaki értelmiségi havi jövedelme 250–300 korona, egy 3–6 szobás lakás havi bére 50–300 korona.)

A *kispolgárok* és a *munkások* temetése kevésbé díszes, de nem kevésbé előírásos. 97 koronáért egyszerű kivitelezésben mindent megkapnak. Ebben az összegben a sírhely ára és az egyházi díjak is bennfoglaltatnak. (Egy munkáscsalád átlag havi 80 korona jövedelemmel rendelkezett.)

A szegény családok halottait, az egyedülállókat és a kórházi szegényeket köz-költségen temették el a temető leghátsó soraiban, a köztörvényes bűnözők mellé. 1880-ban ezer „grátis hullát” tartottak nyilván a fővárosban.

A jól irányzott marketing mindenkiben felébresztette a „szép temetés” utáni vágyat. Lehetőségeinek megfelelően szegény is gazdag is betagozódhatott a halottak társadalmába, egy kis takarékoság révén még többre juthatott, mint életében. A commercializálódás kétségtelenül a temetés demokratizálódásához vezetett.

A funerális pompa iskolázott élvezője, az öreg Prikler néni, a Kerepesi úti házimesterné Mikszáth Kálmán novellájában, a kapuból nézegette vágyakozva a szép temetési meneteket, s közben a magáéről ábrándozott. Almodozását ésszerű korlátok közé szorította az ártarifa, amelyet könyv nélkül ismert. Kuporgatott a temetésére, mert „száz forintos temetésre vágyott a derék Prikler néni. Kilencvenöt forint is már valami, abból is igen csinos temetés telik, de száz forint megint több, így kimondva is sokkal szebb, de meg valósággal is több egy fáklyavívóval. [...] Némelykor lehangoltan tért vissza szegényes pincelakásába, kivált nagy urak, kitűnőségek temetéséről. — Ez volt az igazi temetés! — kiáltá csillogó szemmel. — Egy egész vagyomba került! Boldogok a gazdagok és a nagy emberek.”

Nagy ünnepi játék a temetés — gyertyával, haranggal, baldachinnal — amelynek még a mostoha sorsú Prikler néni is minden kétséget kizáróan főszereplője lesz. Nagy kár, hogy nem láthatja.

A temetési vállalkozók közreműködésével, a fővárosi közönség ujjongása közepette a századfordulón a temetést soha nem látott pompa kísérte. A cifraságban, pazarlásban, a családokat gyakran a tönk szélére juttató költségekben a nem egészen polgárosult város hivalkodása nyilvánult meg. A népi ízléssel megrendezett, barokkos szárnyalású temetések a város dinamikus polgárosodásáról és dzsentroid asszimilációs modellről árulkodnak. A korábban polgárosodott városokban a tartózkodás és a helyén való dolgok iránti finomabb érzék már jóval korábban száműzte a vásári rendezés parvenü ízlésficamait. Londonban a józan gondolkodás és a visszafogottság már a 19. század közepére eltüntette a gyászparipák fejről a nagy fekete tollbokrétákat. Budapesten akkor kezdődött csak a gyászvásár.

A hívságos pompát számtalanszor ostorozta az egyház: „A pompás gyászkocsik, a lovakat valóságos szörnyalakokká változtató fekete posztóterítők, a tollbokrétás szerszámok, a gyászruhában pompázó kocsis, az előkelő temetkezési hely, a nap-hosszat zúgó harangok emelik föl a temetkezési költségeket, s az a díszes segédlet, amelyet a földi hatalmasságok maguknak igényelnek.”¹²

¹¹ Uo.

¹² *Végh Kálmán*: A holtak iránti kegyelet hajdan és most. Bp. 1891. 109.

Mikszáth Kálmán is kigúnyolja a nagyváros hóbortot: „A régi jó világban, mikor még csak a szentmihály lova teljesíté e tisztet, egyszerűbben mentek a dolgok, sőt falun még most is ez az olcsó paripa liferál pokolnak és mennyországnak, [...] de a városban, ahol az emberek nagy barátságban vannak a luxussal, ettől az egyetlen barátjuktól még haláluk után sem tudnak megválni. Azért szallítja ki őket az Entrepriise des Pompes Funèbres, mégpedig kit-kit a rangja szerint.”

A polgárosodás a gazdagodáson túl életforma-tanulást is jelent. A gyorsan eltanult viselkedés és a kölcsönzött illem üres túlzásait, úrhatnám fonákságát Molière óta számtalan vígjáték figurázta ki. A temetések nagyzási hóbortja mindennél komikusabb, kézenfekvő, hogy a hívság a halál árnyékában gúny prédája lesz.

A temetkezési vállalkozók, úgy is mint a hivalkodó ceremónia rendezői, de elsősorban mint haszonélvezői állandó támadások kereszttüzeiben álltak. A vallásos és a szocialista sajtó egyaránt őket kárhóztatta a vagyonokat fölemészítő temetésekért.

A temetkezési vállalat nem tartozott a feddhetetlen üzletágak közé. A titkos tudásnak és a tisztátalanságnak ugyanaz a kétes aurája övezte a vállalkozót, mint korábban a sírásót vagy a hóhért, akiket tilos volt a temető megszentelt földjébe temetni. A zsidó-keresztény tradícióban mélyen gyökerezik a halál sötét birodalmával szembeni bizalmatlanság. A halállal való szorongatóan szoros kapcsolaton túl azonban azok a botrányok is fokozták a vállalkozók rossz hírét, amelyekbe kegyeletsértő mohóságukban minduntalan belekeveredtek. Kellott a közönségnek a szép temetés, ugyanakkor ott volt a rosszallás az irracionális halál racionális kihasználása, a halál és az üzlet szürreális összekapcsolása láttán. Az üzlet nem lehetett „fair”, hiszen a vállalkozó józan partner helyett a gyász sújtotta hozzátartozóval áll szemben, aki számára kegyeletsértő az alku, és aki a megszólástól tartva tehetőségénél többet fizet. A síró kliens „könnyű préda”, akire a temetkezési vállalkozók „mint hiénák csapnak le”.

Főleg az egymással szoros versenyben álló kisvállalkozók rámenősségére volt panasz. Lepéznelték a házmestereket és a kórházi személyzetet, hogy nekik jelentsék a halálesetet. A házmesterek sokszor több vállalatnak is „jelentettek”, aminek következtében a vállalkozók ott tolongtak az előszobában, és „egymást túllícitálva próbálták rátukmálni magukat a határozatképtelen családra”. Az Üllői úton, a klinikák közelében öt temetkezési vállalkozó irodája sorakozott egymás mellett, mind halottak után sóvárgott. A lefizetett kórházi szolgák ügybuzgalmukban már azt is jelentették, ha valaki haldoklott, mire a temetkezési vállalat dolgozói megrohanták a folyosón sírdogáló családot.¹³

A napilapok a huszadik század első éveitől kezdve egyre sűrűbben számoltak be az „üzelmekről”. Közfelháborodást keltett a Népszava cikke a „proletár édesanyáról”, akit a temetkezési vállalat emberei „kirángattak a koporsóból, lerángatták róla a halotti mezt és meztelenül a padlóra dobtak, mert hozzátartozói nem csörgették az aranyat”, majd mint grátis hullát jeltelen, közös sírba temették, fia jobb szándéka ellenére.¹⁴

Visszaélésekre panaszkodnak az egyházak is. A plébános már nem tárgyalhat közvetlenül híveivel a temetésről, a stóladíjat is a temetkezési vállalat szedi be s ez visszaélések forrása — írja a katolikus sajtó. A református Egyházi Egyesület is elégedetlen. Aprólékosan számol be a csalárdságról: egy vállalkozó 100 koronás stóladíjszámlát prezentált, de csak 60-at akart kifizetni. A lelkész tiltakozására sértetten azt válaszolta, hogy ezt így szokás, és ha nem tetszik, „máskor nem szolgál jó temetésekkel”.¹⁵

13 Új Lap, 1916. október 15.

14 Népszava, 1910. május 19.

15 Egyházi Közlöny, 1916. november 17.

A panaszok a világháború első éveiben megsűrűsödtek. A háború halotti „túlkínálattával” eleinte kedvezni látszott az üzletnek. A vállalkozók „kimazsolázták” a leggazdagabbakat, a szegényekkel szóba sem álltak. Egyre többen voltak kénytelenek a hatósági grátisz temetést igénybe venni. Az árakat egekig fölverő infláció a temetések árát is megsokszorozta. A legegyszerűbb kórházi temetés 454 koronába került, egy papír szemfedőért 240 koronát számoltak fel „a vérszemet kapott vállalkozók”. A díszosztály 1918-ban már 10 000 koronába került.¹⁶

A rohamos infláció és a nyomor a háború végére tönkretette a vállalatokat. 1917 telén egy egész napon át képtelenek voltak a város temetési igényeinek eleget tenni. A tanácsnak kellett kiségetíteni őket lóval és takarmánnyal.

A visszaélések és a panaszok miatt, szociális és egészségügyi szempontokra hivatkozva a fővárosi tanács több kísérletet tett a temetkezési vállalatok megváltására és községesítésére. Bécsben a tanács már 1907-ben megvásárolta a két legnagyobb vállalatot, és ezzel meghatározó szerepre tett szert az árak kialakításában. A budapesti tanács azonban nem tudta véghez vinni szándékát, mivel ezúttal, a temetés elvilágiasításától tartva, az egyházak a temetkezési vállalatok védelmére keltek.

A Tanácsköztársaság egyik első intézkedése volt a temetkezési vállalatok államosítása és a temetés ingyenessé tétele.¹⁷ Ez volt az egyetlen olyan ágazat, amelyet a Tanácsköztársaság bukása után sem reprivatizáltak. Kapóra jött, hogy a köztulajdonba került ingóságok összekeveredtek, így a tanács a tulajdonosok kártérítése mellett megtartotta az ingóságokat. Megalapította a *Községi Temetkezési Intézetet*, amelynek temetési monopóliumát szabályrendelet mondta ki. Azt a két makacs vállalkozót, aki mindezek ellenére folytatta működését és „elhalászta a jobb temetéseket”, 1926-ban hatalmas összeggel megváltották.¹⁸

Ezzel leáldozott a temetkezési vállalkozók sokat kárhoztatott dicsősége. Az első világháború után a temetés szürke, hétköznapi jelenséggé vált, elvesztette „sexapeljét”. Nem volt az utcán semmi keresnivalója. A nyilvános halotti demonstráció már zavarta az utca nyugalmát, a feltűnésmentes diszkréció lett az új erény. Az 1920. évi, a kötelező halottasházi ravatalozást előíró szabályrendelet nyomán egy másik rendelet kimondja, hogy a halottakat — a közéleti kiválóságoktól eltekintve — egyszerű, zárt halottas kocsin, kíséret nélkül kell kiszállítani a temetői ravatalozóba. Míg a racionális utópiák korábban csúfosan megbuktak a közönség ellenállásán, ezeket az intézkedéseket szó nélkül elfogadta a közvélemény.

A városi tanács zajtalanul suhanó, feketére lakkozott autómobilokat bocsátott a halottszállítás rendelkezésére, amelynek nyolc fülkéjében nyolc koporsó szállítható feltűnés nélkül.¹⁹

A Községi Temetkezési Intézet mammutvállalatának hatalmas üzemelepe az Egressy úton volt és városzerte működtek irodái. A telep bérházaiban 150 alkalmazott lakott, volt 80 lovuk, 140 gyász kocsijuk, negyven furgonjuk, 20 gyáshintójuk, koporsógyáruk, ruhatáruk, kocsisíj gyártó és kovácsműhelyük. Ereklüként őrizték az udvarban a temetkezés régi szép idejének primadonnáit, a híres gálahintókat, a „hármast”, amelyik Kossuth Lajost, Andrássy Gyulát és Munkácsy Mihályt, a „tizeset”, amelyik Batthyány Lajost és Deák Ferencet és a „kettest”, amelyik Jókai Mórt szállította utolsó útjára.

16 Ország-Világ, 1924. május 18.

17 Fővárosi Közlöny, 1919. március 14. Melléklet

18 Fővárosi Közlöny, 1926. február 10.

19 Ország-Világ, 1924. május 18.